

Eesti kirikute liikmeskonna usulised tõekspidamised ja praktikad uuringu „Elust, usust ja usuelust 2020“ tulemuste põhjal

Kaido Soom

Abstract The aim of this article is to analyse the worldview of Estonian Christians based on the survey „Life, Faith and Religion 2020“.

Analysing the results of the survey, it is found that 22% of the Estonian population belongs to a congregation and the number of people belonging to Christian congregations is 19% of the Estonian population. Of those belonging to religious movements, 43% are Lutheran and 35% Orthodox. Lutherans are primarily Estonians and Orthodox Christians non-Estonians. Of the people belonging to a church, 26% were over 70 years old and 36% of Christians have a higher education.

Among the respondents belonging to a congregation, 30% received a lot of religious knowledge at home, indicating that religious socialisation is still functioning. Half of the children of people belonging to the larger churches are unbaptised, indicating a break in socialisation. Furthermore, 81% of Christians believe in the existence of God. Acceptance of non-Christian doctrines has decreased significantly, especially among Christians. Explaining that 72% of Christians have experienced God's guidance in their lives, with 33% praying daily and 18% attending weekly worship services. Both church members and non-church members expected above all that the church would talk about life and death and eternal issues. This survey shows that 43% of Christians actively participate in the Eucharist. More than three quarters of Christians attach importance to church Rites of passage.

Keywords: Estonian Christianity, religious worldview, religious life.

Ülevaate taust ja eesmärk

Usku omaks pidavad inimesed on Eesti elanikkonnas küll vähemuses, kuid samas pole nende arv mitte väike. 2021. aasta rahvaloenduse andmeil elab Eestis 15-aastaseid ja vanemaid inimesi 1 114 030, kellest mingit usku peab omaks 321 340 ehk 28,8% (Rahvaloendus 2021).

Rahvaloendusega selgus usku omaks pidavate inimeste arv, kuid selle põhjal me ei saa analüüsida nende inimeste tõekspidamisi ja usu praktiseerimist. Samas on kirikutöö seisukohalt oluline teada, millesse usuvad inimesed, kuidas nad oma usku väljendavad ning kuidas saab kirik vastata nende ootustele ja vajadustele. Eesti Kirikute Nõukogu president ja EELK peapiiskop Urmas Viilma rõhutab: „Kiriku kohalolu peab olema loomulik kõikjal, kus on inimesed, sest kiriku ülesanne on jagada rõõmusõnumit ja teenida ligimest. Nii täidame Kristuse käsku olla üksteise teenijad ning hoolida ligimesest ja tema vajadustest“ (Viilma 2019).

Inimeste tõekspidamiste ja religioossete praktikate paremaks mõistmiseks on Eesti Kirikute Nõukogu tellinud alates 1995. aastast regulaarse religioonisotsioloogilise uuringu „Elust, usust ja usu-elust“ (lühend EUU), mille analüüs aitab mõista Eesti elaniku suhtumist religiooni ja seda, mil määral usk mõjutab inimese elu (Telpt 2016, 36). Alljärgnev ülevaade keskendub kirikute liikmeskonna usulistele tõekspidamistele ja usupraktikatele. Küsitluses on kasutatud terminit „kristlikud usuliikumised“, millega oli kavatsus hõlmata Eesti kõiki kirikuid ja konfessioone ning seetõttu pole vale mõelda nendesse usuliikumistesse kuuluvate vastajate all kirikuliikmeid, kogudusse kuulujaid või ristirahvast üldiselt.

Eesti elanike usuline jagunemine 2020. aastal

EUU 2020 uurimuse küsimused inimese usulise tausta kohta olid sõnastatud mitmel viisil. Nimetati erinevaid usulisi identiteete ning paluti vastajal märkida, kellega ta end samastab. Vastusevariantide seas oli ka „usklik inimene“. Sellele vastas jaatavalt 22% ja eitavalt 78% (EUU 2020, küsimus 6–1). Siiski ei anna see vastus selgust, kas need olid kristlased või muude uskude esindajaid, või need, kes polnud seotud ühegi usuliikumisega.

Teine usklikkust määratlev küsimus oli: „Kas ja mil määral tunnete lähedust järgnevate religioonide või maailmavaadetega?“ Vastusevariantide seas oli mainitud kristlust. Kristlusega nõustus suurel määral 32%, mõnevõrra 38% ja üldse ei nõustunud 30% vastanutest (Euu 2020, küsimus 7–1).

Kiriklikku kuuluvust aitas täpsustada küsimus: „Millisesse kogudusse või usuliikumisse Te kuulute või olete varem kuulunud?“. Valikuks anti mitmeid usuliikumisi Eestis ja lisati ka võimalus end ise määratleda (Euu 2020, küsimus 11).

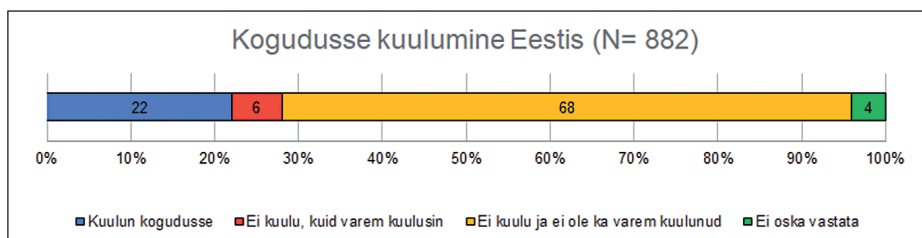


Diagramm 1.

Enamus Eesti elanikest (68%) ei kuulu ühessegi kirikusse ega kogudusse, seejuures 6% vastanutest kinnitab, et nad ei kuulu kogudusse, kuigi varem kuulusid. Nii suur ülekaal osutab sellele, et inimesed on kaotanud sideme kiriku ja usuga, ning kinnitab, et tegu on ühiskonnaga, „kus domineerivad ilmalik-ratsionaalsed väärtused ja religiooni ja religioosse autoriteedi/võimu tähtsus on väike“ (Rämmer, Ainsaar ja Realo 2019, 10). Võrdluses Euroopaga on eurobaromeetri uuringu põhjal end määratlenud religioosselt 53% Euroopa elanikkonnast, Eesti puhul on see näitaja 44% elanikkonnast (Special Eurobarometer 2021, 66).

Kui inimesed määratlevad end religioosselt, aga ei tähtsusta kogudusse kuulumist, osutab see usulisele individualismile ja peegeldab institutsionaalse kristluse nõrkust. Seda üleüldist tendentsi on Lea Altnurme seletanud nii: „Romantismiajal võimendunud usu individuaalne, kogemuslik, emotsionaalne aspekt, mis vastandati institutsionaalsele religioonile, on küllap mõjutanud ka kristluse arengut, ent veel enam individuaalse religioossuse kujunemist, millele Eesti kultuuriruumis viidatakse kui organiseeritud usuvormidest sõltumatule „oma usule““ (Altnurme 2016, 164).

Rahvaloenduses 2021 küsiti üldisemalt „mingi usu“ omakspidamise

kohta, ent EEU uuringus piiritleti seda selgemini ja küsiti inimese kogudusse kuulumist. Kui rahvaloenduse järgi peab mingit usku omaks 28,8% inimestest (Rahvaloendus 2021), siis EEU uurimuse kohaselt kuulub kogudusse 22% vastanutest (EEU 2020, küsimus 11). Arusaadav, et usku võib inimene omaks pidada ka ilma kogudusse kuulumata ja ilmselt sel põhjusel oli rahvaloenduses usku omaks pidavate inimeste protsent suurem kui EEU küsitluses kogudusse kuuluvate inimeste protsent.

Teisalt on kogudusse kuuluvate inimeste protsent aja jooksul püsinud enam-vähem sama. 2020. aastal kuulus kogudusse 22% vastanutest, 2015. aasta küsitluse põhjal 21% ja 2010. aastal 16% vastanutest (Telpt 2016, 43). On aimata kogudusse kuuluvate inimeste kasvu, kuid seda järeldust ei saa otseselt teha, sest tulemusi võib mõjutada uuringu meetodika muutus – vastajate vanusepiir. EEU 2010 ja 2015 kaasas uuringusse juhuvalimi meetodil 15–74-aastased, jättes vanema elanikkonna välja. Ent EEU 2020 uuris juhuvalimi abil üldpopulatsiooni, kuhu kuulusid kõik täisealised Eesti elanikud (Eesti Kirikute Nõukogu 2021), mistõttu viimases uuringus on vanem ja usuliselt aktiivne vanusegrupp tugevamalt esindatud kui eelmistes uuringutes. Ilmnes, et kristlikesse kogudustesse kuulub 20% 75-aastaseid ja vanemaid (EEU 2020, küsimus 11 ja küsimus 39).

Kuigi kogudusse kuuluvad inimesed on Eestis vähemuses, on siiski tegu viiendikuga elanikkonnast, mis on märkimisväärne ja oluline. Nende juures omab ilmselt mõju ka kirikute konfessionaalne jagunemine, sest erinevad konfessioonid rõhutavad erinevaid usulisi veendumusi (vrd Kurg 2016, 218–221) ja ka usulised praktikad sõltuvad paljus inimese konfessionaalsest taustast (vrd Švedko ja Kurg 2016, 120–130).

Eesti elanike konfessionaalne kuuluvus 2020. aastal

Kui EEU 2020 küsitluses tunnistas usuliikumisse kuulumist 22% vastanutest, siis konkreetset usuliikumist oli valmis määratlema vähem küsitletuid – kõigest vastanutest 20,4%.

Tabel 1. Inimeste jagunemine erinevatesse usuliikumistesse (N = 203)

Usuliikumine	Vastanute hulk	Protsent kõigist vastanutest	Protsent usuliikumistesse kuulujatest
Luteri	86	8,7	42,5
Õigeusu	71	7,1	35,1
Baptisti	10	1,0	5,0
Jehoova tunnistajad	9	0,9	4,5
Vabakogudused	7	0,7	3,4
Nelipühi	4	0,4	1,9
Katoliku	4	0,4	1,8
Adventisti	3	0,3	1,3
Budistlik	2	0,2	0,9
Metodisti	1	0,1	0,4
Muu	2	0,2	1,1
Ei oska/ ei soovi öelda	4	0,4	2,1
Kokku	203	20,4	100

Usuliikumistesse kuuluvatest inimestest 93% on seotud kristlike kirikutega ning 7% on end sidunud mittekristlike usuliikumistega (Euu 2020, küsimus 12). Eesti kirikute liikmeskonna usulise maailmapildi kirjeldamiseks vaadeldakse edaspidi seda 19% elanikkonnast, kes kuuluvad Eesti kristlikesse usuliikumistesse (vrd tabel 1, millest on välja arvatud mittekristlikud usuliikumised).

Suurimaks grupiks on luteri kirik, kuhu kuulub 42,5% kõigist usuliikumistesse kuuluvatest inimestest. Teisele kohale jääb õigeusu kirik 35,1%-ga. Need kaks kirikut võtavad enda alla 78% vastajatest, kes kuuluvad mingisse usuliikumisse. Kolmandale kohale jäävad baptistid ja vabakogudused (kokku 9,3%). Ülejäänud liikumised on väiksema osakaaluga.

Rahvaloenduse andmetel, kus valimi moodustasid kõik üle 15-aastased Eesti elanikud, on Eestis 16% õigeusklikke ja 8% luterlasi ning

need kaks usulist liikumist hõlmavad 83% usku omaks pidavatest inimestest (ehk 24% elanikest). Ülejäänud 17% inimesi Eestis, kes peab omaks mingit usku, kuulub rahvaloenduse põhjal mõnda väiksemasse kristlikku konfessiooni või siis mõnda mittekristlikusse usuliikumisse (Rahvaloendus 2021). Mis põhjustab nende kahe küsitluse sedavõrd suuri erinevusi eelkõige luterlaste ja õigeusklike enesemääratlemisel?

On avaldatud arvamust, et üheks võimalikuks mõjuteguriks osutusid tugevad koroonapiirangud ajal, mil toimus uuring EUU 2020. See oli aeg, mil kirikuhoones olid jumalateenistused takistatud ja neid kanti üle veebis. Näib, et selle ülesandega said luterlased paremini hakkama. Ajalehe Eesti Kirik toonane peatoimetaja Sirje Semm tõdes 2020. aastat kokkuvõtvas juhtkirjas: „Kevadel alustasid tehniliselt võimekamad neist – kui inimeste kogunemine kirikus oli keelatud – videojumalateenistusi. Sügiseks oli videojumalateenistuste hulk kasvanud“ (Semm 2021). Samuti leidis luteri kiriku assessor Katrin-Helena Melder: „Ootuspäraselt oli jumalateenistuste ülekanete kuulajaid-vaatajaid kordades rohkem kui pühapäevastel jumalateenistustel kirikuhoonetes. Misjonile mõeldes nüüdisaja ühiskonnas peaksime neid võimalusi kasutama ka eriolukorra lõppedes ja pakkuma kvaliteetseid alternatiive Jumala sõna kuulutamiseks, aga ka tänapäeva inimeste küsimustele vastamiseks internetis sobivas formaadis“ (Melder 2020). Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku metropoliit Stefanus seevastu tunnistas ajakirjas Metropoolia: „See taud on tunginud meie elusse, me oleme vastamisi nuhtlusega, mis on rikkunud meie tavapärased tegemised, meie plaanid ja tegevuskavad“ (Stefanus 2020). Kui luterlased leidsid kriisis veebivõimaluse, siis näib, et õigeusklikel polnud see nii lihtne, sest õigeusu jumalateenistus eeldab pühakoda ja koori olemasolu. Koroonapiirangud võisid mingil määral mõjutada inimeste usulist enesemääratlemist küsitlemise hetkel. Eesti rahvaloendus toimus sisuliselt aasta hiljem, 2021. aasta lõpupäeval, mil koroonapiirangute lühiajaline negatiivne mõju võis olla ka õigeusu kiriku jaoks taandunud.

Õigeusklike enesemääratlust saab ennekõike seletada rahvusliku taustaga. Õigeusu kirikusse kuuluvatest inimestest on 21% rahvuselt eestlased ja 79% muust rahvusest (Euu 2020, küsimused 12 ja 39). Eesti venekeelne elanikkond on reageerinud nende jaoks negatiivsetele arengusuundadele ühiskonnas sellega, et nende hulgas on

tekkinud tugev etnokultuuriline, õigeusu väärtustel põhinev etniline eristumine ja hingeline solidaarsus (Kalmus ja Vihalemm 2017, 134), ja see võib kahtlemata mõjutada õigeusu kiriku soosingut vastanute seas. Õigeusk mängib vene rahvuse seas suurt rolli, olles kultuuriline sidustaja. Muus osas on aga kahe rahvusgrupi – eestlaste ja venekeelse elanikkonna – suhtumine nii ristiusu õpetusse, kristluse praktiseerimisse kui ka uude vaimsusesse küllaltki sarnane (Soom 2018, 86).

Igal juhul osutavad nii EUU uuring kui ka rahvaloendus sellele, et valdav enamus Eesti elanikkonnast jaguneb kahe suure usuliikumise vahel, milleks on luterlus ja õigeusk. Lisaks neile on viiendik elanikkonnast jagunenud veel muude kristlike konfessioonide ja mittekristlike liikumiste vahel.

Kogudusse kuuluv inimene

Rahvuse järgi: luterlastest on 94% eestlased ja 6% muust rahvusest; õigeusklikest on 21% eestlased ja 79% muust rahvusest (EUU 2020, küsimused 12 ja 39). Selle järgi on eestlased enamasti luterlased ja mitte-eestlased õigeusklikud.

Eestis on kaks õigeusu kogukonda. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikusse kuulub 15% õigeusklikest ja Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirikusse 83% õigeusklikest; 2% ei oska öelda, kumba õigeusu kirikusse nad kuuluvad (EUU 2020, küsimus 12–1). Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikusse kuuluvatest inimestest oli EUU küsitluse tulemusel 100% eestlased, seevastu Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirikusse kuuluvatest inimestest 5% olid eestlased ja 95% mitte-eestlased (EUU 2020, küsimus 12–1 ja küsimus 39).

Vanuse järgi: 26% kogudusse kuuluvatest inimestest on üle 70-aastased. Kõigisse kogudustesse kuuluvad inimesed on nende andmete järgi küllaltki vanad. Eriti torkab silma kõrgem keskmine vanus kahes suuremas kirikus: 28% õigeusklikest olid üle 70-aastased ja luterlastest 33%. Alla 30-aastaseid oli seevastu kõigi hulgas kokku vaid 7%: 4% õigeusklikest ning 5% luterlastest (EUU 2020, küsimus 12 ja küsimus 39).

Kirikute liikmeskonna kõrget vanust võib seletada sellega, et 1980. aastate teisel poolel Nõukogude Liidus alanud muutused tõid

religiooni taas avalikku sfääri. Rahvas hakkas osa võtma kiriklikest talitustest, millest sai mõneks ajaks lausa moeasi (Altnurme 2018, 220). Vanemat põlvkonda ja keskealisi on tugevamalt mõjutanud omaaegne Eesti taasiseseisvumisega kaasnenud kirikubuum (Kurg 2016, 211). Nooremat põlvkonda aga mitte, sest pärast murranguaja lõppu rauges ühiskonnas huvi religiooni vastu (Altnurme 2006, 86). See fakt tõstab fookusesse küsimuse kirikute järelkasvust ning selle, kuidas kõnetada nooremat põlvkonda.

Hariduse järgi: kogudusse kuuluvatest inimestest on algharidusega 9%, kesk- või kutseharidusega 54% ja kõrgharidusega 36%. See on sarnane ka üldpopulatsioonile (Euu 2020, küsimus 12 ja küsimus 39). Positiivsena paistab silma, et kogudusse kuuluvad inimesed on küllaltki haritud.

Kirikukombestiku järgi: kogudusse kuuluvatest inimestest on 98% ristitud. Protsent osutab sellele, et inimesed järgivad oma konfessiooni põhimõtteid (Euu 2020, küsimus 12-1 ja küsimus 18-1). Mõnevõrra üllatav on see, et kogudusse mittekuuluvatest inimestest 46% nimetab end ristituks (Euu 2020, küsimus 12-1 ja küsimus 18-1), kuid ehk see on seletatav 1980. aastate lõpu kirikubuumiga.

Religioosne sotsialiseerumine

Sotsialiseerumise tees väidab, et inimeste väärtused kujunevad välja kasvueas ja neid väärtusi kujundavad tugevasti sel perioodil kehtinud tingimused (Rämmer, Ainsaar ja Realo 2019, 8). Viimaste põlvkondade Eesti inimeste ühiskondlikku sotsialiseerumist suunasid pikka aega ilmalik-ratsionaalsed väärtused, mille kõrval religiooni ja kirikliku autoriteedi tähtsus oli väike (samas, 10). Sellest hoolimata on piisavalt inimesi, kelle puhul religioosne sotsialiseerumine ehk usu kandumine vanematelt ja vanavanematelt lastele veel toimib. Euu 2020 küsitlusele vastanutest kinnitas 53%, et keegi tema vanematest või vanavanematest on olnud usklik (Euu 2020, küsimus 16). Religioosse sotsialiseerumisprotsessi toimumist kinnitab see, et kristlikku usuliikumisse kuulujatel on keegi vanematest või vanavanematest olnud usklik (78%) ja kristlikusse usuliikumisse mittekuulujatel vastajatel on keegi vanematest või vanavanematest olnud usklik (47%) (Euu 2020, küsimus 16 ja küsimus 12).

Religioosse sotsialiseerumise puhul on oluline see, mil määral lapsi on kodus kristlikult kasvatatud. Sellele otsis vastust küsimus: „Kui mõtlete oma lapsepõlvkodule, siis kas saite sealt usulisi teadmisi?“ 11% vastanutest väitis, et nad said kodust palju usulisi teadmisi; üldse ei saanud usulisi teadmisi 38% (Euu 2020, küsimus 15). Ka siin on erinevus kogudusse kuulujate ja kogudusse mittekuuluvate vastajate vahel. Kui kogudusse kuulujatest sai kodus palju usulisi teadmisi 30%, siis kogudusse mittekuuluvatest vastanutest sai palju usulisi teadmisi vaid 7%. Kogudusse kuulujatest ei saanud lapsepõlvkodust üldse usulisi teadmisi 17% ja mittekuuluvatest vastanutest 45% (Euu 2020, küsimus 15 ja küsimus 12).

See, mil määral inimesed on saanud lapsepõlvkodust usulisi teadmisi, sõltub ka nende vanusest. Sellal, kui 80-aastastest ja vanematest inimestest 16% said lapsepõlvkodust palju usulisi teadmisi ja 20% ei saanud üldse, oli 15–19-aastaste seas vaid 8% neid, kes said palju usulisi teadmisi ja 46% ei saanud neid üldse (Euu 2020, küsimus 15).

Religioosne sotsialiseerumine kogudusse kuulujate hulgas Eesti ühiskonnas toimib, eriti vanemas põlvkonnas, kuid nooremate seas on see tunduvalt nõrgem. Seetõttu ei saa eeldada, et nooremad põlvkonnad kasvatavad oma lapsi kristlikus meeles olukorras, kus juba kaks põlvkonda on üles kasvanud vähese mälestusega kristlikest tavadest – ei kodus ega koolis, rääkimata kirikust –, millele nad võiksid rajada usulise sümpaatia (Altnurme ja Mõttus 2022, 338).

Religioosse sotsialiseerumise katkemisest põlvkondade vahel kõneleb ilmselt see, et väga paljude kogudusse kuuluvate inimeste lapsed ei ole ristitud. Nii väitis 56% kristlikusse usuliikumistesse kuulujatest, et nende lapsed pole ristitud (Euu 2020, küsimus 12 ja küsimus 42–3). Kahel suuremal konfessioonil on probleeme laste ristimisega: 50% luterlaste lapsi pole ristitud, õigeusklikel on sama näitaja 46% (Euu 2020, küsimus 12 ja küsimus 42–3). Milline on religioosse sotsialiseerumise olukord baptistidel ja teistes vabakogudustes, seda ei saa öelda usklikel peres kasvavate laste ristimise näitaja põhjal. Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu põhimõtte järgi ristitakse inimene isikliku usu tunnistamise alusel, mistõttu ristimine nihkub enamasti varajasse noorukiikka.

Usk Jumala olemasolusse

EUU 2020 küsitluses paluti vastata usu kohta Jumalasse: „Kuidas on aja jooksul muutunud Teie seisukoht Jumala olemasolu küsimuses?“ (EUU 2020, küsimus 8). Vastusevariantidena pakuti välja: „Ma ei usu Jumala olemasolu ega ole seda kunagi teinud“, „Ma ei usu Jumala olemasolu, kuid kunagi uskusin“, „Usun Jumala olemasolu, kuid varem ei uskunud“, „Usun Jumala olemasolu ning olen seda alati teinud“ ja „Ei oska öelda“.

Kõigist vastanutest 27% nõustus väitega „usun Jumala olemasolu ning olen seda alati teinud“. Seejuures kristlikesse usuliikumistesse kuulujatest nõustus sama väitega 56%. Väitega „usun Jumala olemasolu, kuid varem ei uskunud“ nõustus 11% kõigist vastanutest ja 25% kristlikusse usuliikumisse kuulujatest.

Nimetatud kahe kategooria liitmine näitab, et kui Eesti elanikkonnast usub Jumala olemasolu 38%, siis kristlikku kogudusse kuuluvatest inimestest 81% on jõudnud usuni Jumalasse. Need on inimesed, kes on omandanud kindla usu kas religioosse sotsialiseerumise teel, kirikute misjonitöö tulemusel või isiklike elusündmuste läbi.

Kui liita väidete „ma ei usu Jumala olemasolu ega ole seda kunagi teinud“ ja „ma ei usu Jumala olemasolu, kuid kunagi uskusin“ tulemus, siis see annab aimu ka konfessionaalse olukorra kohta Eestis. Sellal, kui Eesti elanikest 36% ei usu Jumalasse, on kirikuliikmete seas 5% neid, kes väidavad, et ei usu Jumalasse. Konfessionaalsed erinevused on selles, et väiksemate usuliikumiste inimesed usuvad enamasti Jumalasse, kuid rahvakirikute puhul on olukord kasinam: luterlastest ei usu Jumalasse 9% ja õigeusklikest 1%.

Vastusevariant „ei oska öelda“ toob esile Jumala olemasolus kahtlejad. Neid on ühiskonnas tervikuna 27% ja kristlikes usuliikumistes 13%.

On ootuspärane, et kristlikesse usuliikumistesse kuulujad usuvad Jumalasse oluliselt rohkem kui keskmine Eestimaa elanik. See, et 5% kirikute liikmeskonnast ei usu Jumala olemasolusse ja 14% ei oska selle kohta midagi öelda, näitab siiski kirikute õpetustöö ebaühtlust. Luteri kirik on seadnud katehheesile suure eesmärgi: „Leeriõpetuse üldeesmärgiks on aidata inimesel uskuda Kolmainu Jumalasse ning aidata tal kasvada usus ja koguduse osaduses nii, et usk oleks inimese elu kandev jõud“ (Leeritöö EELK-s 2002, 57). Miks see seatud eesmärk viiendiku ristiinimeste puhul ei täitu?

Eesti kirikute liikmeskonna usulised veendumused

EEU 2020 uuringus esitati mitmeid usulise sisuga maailmavaatelisi küsimusi. Osa küsimuste vastusevariantideks oli „jah“ ja „ei“, teiste küsimuste puhul pidi vastaja hindama esitatud väiteid 5-astmelisel skaalal. Järgnevalt on kristlikesse usuliikumistesse kuulujate veendumuste eripära võrreldud kõigi vastanutega. Tabelis 2 on vastused „täiesti nõus“ ja „nõus“ liidetud kokku vastuseks „nõus“.

Tabel 2. Kirikute liikmeskonna usulised veendumused (N = 878–880)

Väide	Kõik vastajad	Kuulub kristlikku usuliikumisse
Eksisteerib isikuline Jumal, kelle poole on võimalik palvetega pöörduda	16%	37%
Eksisteerib Kolmainus (Jumal-Isa, Jumal-Poeg, Püha Vaim)	18%	52%
Jeesus Kristus oli ajalooline isik	58%	71%
Usun, et Jeesus Kristuse ristisurm lunastas inimkonna	26%	64%
On olemas inglid, kes kaitsevad meid	50%	81%
Usun saatusesse või ettemääratusse	27%	27%
Inimhinge eksistents jätkub ka pärast surma	47%	67%

Ootuspäraselt nõustuvad kristlastest vastajad võrreldes kõigi vastanutega oluliselt rohkem väidetega, mis seonduvad kristliku maailmapildiga ja kiriku õpetusega. Suurim erinevus tuleb esile usus Jumala kolmainususse ja lunastusse Kristuses, mis on ju kristliku usu kese. Sarnane pilt oli ka EEU 2015 uurimuses; erinevus seisnes vaid selles, et kristlikesse usuliikumistesse kuulujate nõustumine usutõdedega on viie aastaga tõusnud ja kõigi vastajate keskmine on langenud (vrd Soom ja Jõks 2016, 76).

Siinjuures saab küsida, kuidas kulgeb eelnimetatud religioosne sotsialiseerumine kirikutes ehk teisisõnu usuõpetus. Olukorras, kus

Eesti üldhariduskoolides puudub enamasti usuõpetus, peab kohalik kirik seda lünka täitma oma vahenditega. Mil viisil luterlased ja õigeusklikud omandavad kristliku usu põhitõdesid? Luteri kirikus on traditsiooniline leerioõpetus, mida püütakse pidevalt uuendada, et paremini vastata ühiskondlikele oludele (Leeritöö EELK-s 2002, 96). Ka õigeusu kirikud on välja andnud katehheetilist materjali ja enne kirikuga liitumist toimuvad õpetuslikku laadi vestlused koguduse vaimulikuga, kuigi süstemaatiline katehhees ei ole levinud (Eek 2017, 44).

Protestantlikud kirikud ja nende liikmed peavad oluliseks usuõpetuse kaasajastamist õpimeetodite parandamisega, dialoogi edendamise ja praktiliste elusituatsioonide käsitlemisega (Soom 2007, 149; Pilli 2005, 90–91). Samal ajal tunnistavad õigeusklikud, et tee kirikusse, sh religioosel sotsialiseerumisel ei ole määravaks intellektuaalsete teadmiste omandamine, vaid müstiline kogemus, mille puhul „ei mängi vanus, sugu, haridus või kirikusse sattumise viis mingit rolli“ (Eek 2017, 213), mistõttu ka õpetuslikud töed võetakse omaks pigem usus ja kogemusena.

Võrreldes luterlasi ja õigeusklikke, näevad usulised veendumused välja nii, nagu on toodud tabelis 3.

Tabel 3. Luterlaste ja õigeusklike usulised veendumused.

Väide	Luterlased	Õigeusklikud
Eksisteerib isikuline Jumal, kelle poole on võimalik palvetega pöörduda	24%	44%
Eksisteerib Kolmainsus (Jumal-Isa, Jumal-Poeg, Püha Vaim)	35%	66%
Jeesus Kristus oli ajalooline isik	73%	68%
Usun, et Jeesus Kristuse ristisurm lunastas inimkonna	47%	63%
Usun saatusesse või ettemääratusse	31%	29%
Inimhinge eksistents jätkub ka pärast surma	61%	73%

Luterlased edestavad õigeusklikke ainult uskumuses, et „Jeesus Kristus oli ajalooline isik“ (73% luterlased; 68% õigeusklikud), kuid Kolmainsuse ja Kristuse lunastuse usu omaksvõtus on õigeusklikud kaugelt ees. Kui usutõdede tunnistamise kaalukeeleks pidada leeriopetuse/kateheesi meetodikat, siis milline lähenemisviis on efektiivsem?

Mil määral kristlikud usuliikumised nõustuvad mittekristlike õpetustega?

EUU 2020 küsitluses esitati ka väiteid mõne mittekristliku õpetuse kohta, millega nõustumist pidi vastaja hindama. Tulemusi kirjeldab tabel 3, kus vastused „täiesti nõus“ ja „nõus“ on liidetud kokku vastuseks „nõus“.

Tabel 4. Nõustumine mittekristlike õpetustega (N = 878–879)

Väide	Kõik vastajad	Kuulub kristlikku usuliikumisse
Esivanemate hinged võivad meid külastada	43%	56%
Eksisteerib ebaisikuline kõrgem vägi, elujõud või energia, mis mõjutab inimesi ja kõike maailmas toimuvat	39%	39%
Eksisteerivad mitmed (isikulised) jumalad	4%	5%
Inimese iseloomu ja saatust mõjutab tähtede ja planeetide seis tema sünnihetkel	30%	30%
On tõenäoline, et inimese hing sünnib pärast surma siia maailma uuesti kellegi teisena (reinkarnatsioon)	36%	41%
Mul on talisman või muu tähenduslik ese, mis mind kaitseb	26%	34%

Mõneti üllatav, et nõustumises mittekristlike õpetustega pole eriti suuri erinevusi kõigi vastanute ja kristlikesse usuliikumistesse kuulujate vahel. Raske hinnata, kumb rühm kopeerib teise rühma maailmavaadet: kas kirikuliikmetest eestlaste jaoks on rahvalik usk esivanemate hingede külaskäikudesse sama kallis kui kõikide teiste jaoks (kõik 43%; kirikuliikmed 56%) või on mittekristlased võõraste uskude suhtes sama uskmatud kui kirikuliikmed (kõik 4%; kristlikesse usuliikumistesse kuulujad 5%).

Kirikuliikmete isiklik suhe Jumalaga

Usklikkuse seisukohalt on olulisel kohal inimese isiklik suhe Jumalaga. Kui kõigist vastanutest nõustus 34% täiesti või pigem nõustus väitega „olen tundnud Jumala juhatust ja mõju oma elus“, siis kristlikesse usuliikumistesse kuulujate puhul oli see protsent 72% (Euu 2020, küsimus 4–7 ja küsimus 12). Kogudusse kuuluvad inimesed on oluliselt sagedamini oma elus kogenud Jumala juhtimist, mis kõneleb sellest, et kogudusse ei kuuluta mitte ainult usukommete tõttu, vaid sellega kaasneb või seda suunab ka inimese usuline kogemus.

Eri konfessioonide võrdluses on Jumala isiklik kogemine inimese elus nõrgim luterlastel. Baptistidest oli väitega täiesti nõus või pigem nõus 100%, õigeusklikest 79%, luterlastest vaid 59%. Seda seisut saab mitmeti tõlgendada. Luterlaste puhul võib olla tegemist sedalaadi usukogemusega, millest isiklikult ei räägita, või on tegemist sedalaadi rahvakirikliku religioosse sotsialiseerumisega, mis annab tugeva kuuluvustunde, ilma et tõstatuks individuaalse usklikkuse küsimus.

Palve kirikuliikmete elus

Palvetamine kuulub usupraktika valdkonda. Euu 2020 esitas mitmeid küsimusi palvetamise kohta (Euu 2020, küsimus 4–3 ja küsimus 12). Esimene neist puudutas palve jõudu, kui küsiti, mil määral on inimesed nõus sellega, et „palve abil on võimalik haigustest tervendatud saada“. Kõigist vastanutest 34% nõustus (vastusevariandid „täiesti nõus“ ja „pigem nõus“), et „palve abil on võimalik haigustest tervendatud saada“. Palvetamine on seega kolmandiku eestimaalaste

jaoks teatud eluolukordades oluline abiallikas. See langeb ühte kogu elanikkonna usklikkuse protsendiga. Ootuspäraselt on see protsent suurem kristlikesse usuliikumistesse kuulujate puhul: 63% nõustus väitega, et „palve abil on võimalik haigustest tervendatud saada“.

Siinjuures saab öelda nii seda, et palvetamiseks ei pea kuuluma kiriku liikmeskonda (kristlikku kogudusse mittekuulujatest nõustus selle väitega 26%), kui ka seda, et kirikusse kuulumine ei põhjusta iga kord usku palve läbi tulnud imedesse (27% vastanutest jättis selle võimaluse vahele).

Lisaks elukriisides palvetamisele oli EEU 2020 uuringus küsitud palvetamise aktiivsuse kohta üldiselt: „Jätakuvalt mõeldes eelmisele aastale, siis kui sageli Te palvatasite väljaspool jumalateenistust?“ (EEU 2020, küsimus 20 ja küsimus 12).

Tabel 5. Palvetamisaktiivsus väljaspool jumalateenistust (N = 864)

Palvetamise sagedus	Kõik vastajad	Koguduse liikmed
Iga päev	11%	33%
Rohkem kui kord nädalas	7%	17%
Kord nädalas	2%	7%
Vähemalt kord kuus	4%	8%
Mitu korda aastas	4%	7%
Harvem	5%	6%
Ei palveta üldse	52%	18%
Vastus puudub	10%	3%

Kristlikesse usuliikumistesse kuulujate seas on keskmiselt kolm korda rohkem igapäevaseid palvetajaid kui elanikkonnas tervikuna. 18% kirikute liikmeskonnast väidab, et ei palveta üldse – mis aga on võrreldes eelmise teemaga kummaline tulemus. Kummaline selles mõttes, et kui 28% kirikusse kuuluvatest vastajatest ei koge isiklikku osadust Jumalaga, siis ometi nendest 64% palvetab ikkagi.

Armulaud kirikuliikmete elus

Armulaud on kahtlemata kristlike kirikute kõigist pühadest talitustest üks olulisemaid. EEU 2020 küsitluse järgi osaleb 18% kristlikesse usuliikumistesse kuulujatest armulaua sagedamini kui kord kuus ja 25% umbes kord kuus (EEU 2020, küsimus 20 ja küsimus 12). Kui seda sagedust pidada usulise aktiivsuse näitajaks, siis saab öelda, et 43% kristlastest väljendab oma usklikkust just nii. Ülejäänud osalevad armulaua harva. Kahe suurema kiriku liikmete osalemist armulaua kirjeldab tabel 6.

Tabel 6. Õigeusklike ja luterlaste osalemine armulaua (N = 74)

Konfessioon	Sagedamini kui kord kuus	Umbes kord kuus	Umbes kord kolme kuu jooksul	Umbes kord poole aasta jooksul	Umbes kord aastas	Harvem	Ei oska öelda
Õigeusklikud	14%	14%	11%	5%	2%	5%	50,0%
Luterlased	27%	17%	17%	13%	13%	7%	7%

Ometi pole võimalik armulauavagadust uurida pelgalt armulaua käimise sageduse põhjal. Eri konfessioonide võrdlemisel on vaja teada armulauavagaduse tava või selle kujunemist ühe ja sama konfessiooni raames. Näiteks veel üks põlvkond tagasi oli Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus tavaks, et neil harvadel kordadel, kui jumalateenistusel seati armulauda, osales sellel vaid väike grupp armulaualisi, samal ajal kui enamus olid pealtvaatajaks. Nüüdsel ajal on luteri kirikus vastupidine praktika: armulauda seatakse igal pühapäeval ning kirikuliste enamus võtab armulauda vastu. Õigeusklikud aga ei osanudki sellele EEU küsimusele vastata (50% ei oska öelda, kui sageli nad armulaua osalevad). Teatavasti on õigeusu liturgia terviklik talitus ja osalemine jumalateenistusel võib nende meelest tähendada sama, mida on osalemine liturgial.

Osalemine jumalateenistustel ja ootused jumalateenistustele

Usulist aktiivsust näitab osalemine koguduse kooskäimistel. Ütlema tagi selge, et kristlikesse usuliikumistesse kuuluvad inimesed osalevad tunduvalt sagedamini jumalateenistusel kui keskmine eestimaa-lane seda teeb.

Tabel 7. Jumalateenistusel osalemise sagedus (N = 865)

Jumalateenistusel osalemine	Kõik vastajad	Kuulub kristlikku usuliikumisse
Iga nädal	4%	18%
Kord-paar kuus	4%	14%
3–4 korda aastas	7%	17%
1–2 korda aastas	15%	29%
Üldse mitte	67%	18%
Ei oska öelda	3%	3%

Teades, et koroonakriisi mõjul vähenes oluliselt jumalateenistuste arv ja ka nendest osavõtt, loodeti 2020. aastal tehtud küsitluses sellest mõjutegurist mööda minna. Seetõttu paluti vastata tagasivaates 2019. aastale (EUU 2020, küsimus 21). Küsimus siiski tekib – kuivõrd drastiliselt saab muutuda inimeste religioosne käitumine aasta lõikes, või kui lihtne on hinnata olukordi, mis on juba möödas?

Võrreldavad on küsimuse kaks eri aspekti: inimeste palvetamise aktiivsus ning jumalateenistustel osalemine. Ilmneb, et kui palvetamise aktiivsus kasvas võrreldes eelmise küsitlusega (EUU 2015), siis ka jumalateenistustel osalemise suhtes muutusid kristlikesse usuliikumistesse kuuluvad inimesed aktiivsemaks, ent ühiskond tervikuna passiivsemaks.

Oli küsitud kogudusse kuuluvate inimeste jumalateenistusel käimise või mittekäimise peamist põhjust (EUU 2020, küsimused 12, 23 ja 25). Peamiseks motiiviks oli inimeste usuline vajadus (40% vastanutest), millele järgnes see, et koguduse liikmed saavad sealt hinge- rahu (12% vastanutest). Olulisim põhjus, miks koguduseliikmed ei käi jumalateenistusel, oli 21% hinnangul selles, et nad ei vaja vahendajat enda ja Jumala vahele. Teisele kohale jäi 19% vastanute hinnangul ajapuudus.

Kristlikku sõnumit kuulatakse eelkõige jutlustest jumalateenistustel ja see jõuab nendeni, kes käivad kirikus, aga tänapäeval jõuab sõnum inimesteni ka meedia kaudu ja mitmel muul viisil, sh katehees. Küsimus inimeste ootuste kohta oli seatud nii: „Millest võiks Teie arvates kirikus eelkõige rääkida – mida Teie sooviksite kuulda?“ (EUU 2020, küsimus 26). Vastusevariantideks pakuti 4-astmeline skaala, milles kõrgeim hinnang oli „kindlasti võiks“ ja madalaim „kindlasti mitte“. Küsimusele vastasid need, kes olid eelnevalt kinnitanud, et nad osalevad jumalateenistustel.

Tabel 8. Vastajate osakaal, kes valisid vastuse variandi „kindlasti võiks“

Teema	Ei kuulu usuliikumisse	Kuulub usuliikumisse	Luterlased	Õigeusklikud
1. Inimestevahelistest suhetest ja seal tekkinud probleemide lahendamisest	38%	38%	31%	24%
2. Elus ette tulevatest moraalsetest valikutest ja nende lahendamise teedest	44%	50%	40%	40%
3. Elu ja surma küsimustest, igavikulistest küsimustest	47%	65%	69%	40%
4. Piibli kirjakohtade põhjalikumaid seletusi	24%	63%	64%	48%
5. Juhatusi ja nõuandeid usueluks	24%	55%	48%	32%
6. Teoloogilistest, filosoofilistest küsimustest	29%	29%	43%	20%
7. Igapäevaelu probleemidest	18%	32%	17%	28%
8. Noorte probleemidest	21%	26%	10%	16%
9. Eakate probleemidest	18%	24%	14%	16%
10. Rahvuskultuurist ja rahvusidentiteedist	18%	16%	17%	16%

11.Enda hingemurede, kurbuse, üksindusega toimetulekust	38%	44%	38%	44%
---	-----	-----	-----	-----

Kirikusse mittekuuluvate vastajate kõrgemad ootused on enam-vähem sarnased kirikusse kuulujatega. Inimeste ühine vajadus on saada vastuseid elu ja surma küsimusele, saada selgust moraalsetes valikutest, inimestevahelistes suhetes ja iseendaga toimetulekus. Luterlaste ja õigeusklike ootuste võrdlemine näitab, kuidas luterlastele lähivad rohkem korda teoloogilised, filosoofilised ja õpetuslikud teemad (69% elu-surma küsimused, 64% piibliteadmised jm), samas kui õigeusklike puudutavad pigem praktilise elu teemad (28% igapäeva elu teemad, 44% enese hingemured). Üllataval kombel ei luterlased, õigeusklikud ega ka need, kes ei kuulu kirikusse, ei muretse niiväga rahvuskultuuri ja rahvusidentiteedi üle kiriku infoväljas viibides.

Kiriklikud talitused inimeste elus

Kiriklike talitustega viiakse inimene tema elu ühest etapist järgmisesse, nagu on selgitanud siirderiituste kohta antropoloogia vana-meister Arnold van Gennep (Gennep 2004: 3). Kirik on alati inimest toetanud sünnist surmani. EEU 2020 uuringus küsiti, kui olulised on kiriklikud talitused vastajate endi või lähedaste elusündmuste puhul. Vastusevariantidena pakuti välja kolm elusündmust: lapse sünd, abiellumine ja surm (EEU 2020, küsimus 12 ja küsimus 32). Kristlikesse usuliikumistesse kuulujad andsid teada, et kiriklik talitus on oluline surma puhul (88% vastanutest), lapse sünni puhul (75% vastanutest) ja abiellumise puhul (74% vastanutest). Seega väärtustavad kristlased kiriklike talitusi elu pöördepunktides jätkuvalt. Kirikusse mittekuuluvate inimeste jaoks ei ole kiriklikud talitused väga olulised, kuid nende vajalikkus pole sugugi olematu: 36% pidas talitust oluliseks surma puhul, 24% lapse sünni puhul ja 22% abiellumisel.

Koguduse tegevusse panustamine

Koguduseliikme usuline aktiivsus väljendub ka selles, mil määral on ta valmis koguduse tegevusse panustama. Seda mõõtis küsimus: „Kas oleksite nõus panustama mõne kohaliku koguduse tegevustesse?“

(Euu 2020, küsimus 33). Kui kõigist vastanutest oli valmis koduse tegevusse panustama 30%, siis kristlikesse usuliikumistesse kuulujatest oli selleks valmis 56%. Ka kirikusse mittekuuluvatest inimestest on 23% valmis koguduse tegevusse panustama. See viimane osutab inimeste hoiakule, et kirikusse kuulumata ollakse siiski valmis kiriku tegevust toetama. Teatavasti on säärast hoiakut seletatud nn asendus kristluse nähtusega: ennast kristlasena identifitseerimata oodatakse ikkagi tänapäeva kristluselt Lääne kultuurilise identiteedi, väärtuste, tavade ja isegi normide säilitamist. Kristluse jätkumist ja sotsiaalset kohalolekut toetavate inimeste arv on seetõttu Eesti ühiskonnas suuremgi kui kristlaste arv (Altnurme ja Mõttus 2022, 338).

Kristlus ja ühiskond

Kristluse mõju ühiskonnas, sh inimeste ootusi kiriku mõju suurenemisele või vähenemisele on EUU 2020 raames uuritud küsimusega: „Millist rolli mängib Teie hinnangul kristlus tänases Eesti ühiskonnas?“ (Euu 2020, küsimus 30). 22% vastanutest arvas, et kristlus mängib ühiskonnas kas väga olulist või pigem olulist rolli. Seevastu 46% vastanutest arvas, et kristluse roll ühiskonnas on pigem ebaoluline või täiesti ebaoluline. Ülejäänud ei väljendanud oma seisukohta. Kirikuliikmete arvates kristlus mängib ühiskonnas olulist või pigem olulist rolli (46%), seejuures aga 36% kristlaste arvates on kristluse roll ühiskonnas pigem ebaoluline või täiesti ebaoluline.

Kõigi vastanute vahel jagunesid protsendid järgmiselt: 24% – kristluse roll peaks ühiskonnas suurenema; 33% – säilima praegusel kujul; 21% – vähenema. Kristlaste arvamus jagunes järgmiselt: 54% – kristluse roll peaks ühiskonnas suurenema; 22% – säilima praegusel kujul; 3% – vähenema (Euu 2020, küsimus 12 ja küsimus 30).

Kuidas realiseerida üleüldiselt väljendatud soovi ristiusu ja kiriku rolli kasvamiseks (olguigi, et võrreldes EUU 2015 uuringuga on viie aastaga positiivne hinnang kiriku mõjule ühiskonnas drastiliselt vähenenud)? Üks võimalus on vastata ühiskonna ootustele kiriku suhtes. EUU 2020 uuringus pakuti vastamiseks erinevaid valdkondi, milles kristliku kiriku roll võiks suureneda, väheneda või jääda samaks (Euu 2020, küsimus 29).

Ühiskonnas tervikuna oodati, et kiriku roll oleks senisest suurem vaesusse sattunud inimeste abistamisel (47%) ja probleemidesse sattunud inimeste abistamisel, näiteks töö probleemsete noortega, sõltuvushaigetega, endiste vangidega jm (44%). Samal seisukohal olid ka kristlased, et kiriku roll võiks olla senisest suurem just nendes kahes valdkonnas (mõlema protsent 59%).

Huvitav on tõdeda, et kõik vastajad koos ning kirikuliikmed eraldi võetuna olid sarnastel seisukohtadel ka selles, milles kiriku mõju võiks edaspidi väheneda. Enim sooviti kiriku mõju vähendamist sisepoliitikas (25% kõik vastajad; 15% kristlikesse usuliikumistesse kuulujad).

Niisiis on ühiskonna peamine ootus kirikute suhtes seotud kristliku halastustööga inimeste heaks. Sellise hoiakuga lähevad kaasa ka kirikuliikmed. Lisaks diakooniatööle ollakse kirikute tegevusega enim rahul valdkondades, nagu kunst, muusika ja muu kultuuritegevus (38% kõigist vastajatest) ning usu- ja religioonialaste teadmiste ja hariduse pakkumine (35% kõigist vastajatest).

Kristlikku kogudusse kuulumine annab eluga rahulolu

Küsitluses paluti vastanutel 10-astmelisel skaalal hinnata oma eluga rahulolu: „Kui rahul Te olete oma eluga üldiselt?“ (EJU 2020, küsimus 38). 21% kirikuliikmetest olid väga rahul, samuti 11% nendest, kes kirikusse ei kuulu. Vastajate protsendi nii suur erinevus annab tunnistust sellest, et usuline kuuluvus tõstab inimese rahulolu oma eluga.

Kokkuvõte

Eesti Kirikute Nõukogu uuring „Elust, usust ja usuelust 2020“ andis pildi eestimaalaste usklikkusest tolle aja ekstreemsetes tingimustes, kui koroonapiirangud olid märkimisväärselt tõmmanud tagasi usklike tavapärasest kirikuskäimist. Selles olukorras leiti uusi võimalusi veebi vahendusel. Kuigi suurte üldistuste tegemine on raske, andis EJU 2020 olulise hetkepildi, mida on olnud võimalik võrrelda vaid aasta hiljem korraldatud rahvaloenduse tulemustega.

Eesti ühiskonnas elab ja toimetab kristlik vähemus, kes tunnistab

oma usku Jumalasse ja kristlikesse tõesse, praktiseerib igapäevast usuelu ning osaleb kiriku jumalateenistustel ning kiriku hoolekandetöös. Kristlased ja ühiskond eksisteerivad koos. Neil on niihästi erinevusi kui ka sarnasusi suhtumises usuasjadesse, kuid kristlased, olles osa ühiskonnast, jagavad paljuski samu vaateid ja tunnevad samasugust vastutust. Seda saab öelda ka inimeste kohta, kes küll ei kuulu ühessegi kristlikku usuliikumisse, kuid sellegipoolest usuvad ja palvetavad ning soovivad kirikule edenemist.

Eelpool arvatud protsente siin kordamata on tähelepanuväärne jälgida, kuidas suhestuvad küsitlute üldandmed nende vastajatega, kes kuuluvad kristlikesse usuliikumistesse. Ühelt poolt on olnud ootuspärane, et kirikurahvas on usuküsimustes aktiivsem ja positiivsem, kui seda on eestimaalased üldiselt. Teiselt poolt võivad kirikuliikmed arvestada sellega, et usk Jumalasse on ka neil, kes ei kuulu kirikusse ja kristlike traditsioonide hoidmist toetavad needki, kes pole usklikud.

Ülevaate koostamisel tulid esile kriitilised küsimused kirikute töö kohta – seal, kus kirikuliikmete töökoostamine ei küüni ristiusu õpetuse põhitõdede tasemele, andes signaali katehheetilise töö parandamiseks, kus see on võimalik. Sarnasele vajakajäämisele viitab ka religioosse sotsialiseerumise järjepidevuse katkemise oht – mitte ainult seetõttu, et kirikuliikmete enamus on vanemad inimesed, vaid ka seetõttu, et ligi pooled lapsed niihästi luterlaste kui ka õigeusklike peredes on jäänud ristimata.

Teatavasti avastas 2020. aasta uuring võrreldes 2015. aastaga tugeva tagasimineku kiriku rolli väärtustamisel ühiskonnaelu valdkondades. Skeptilisus oli mõtteis mitte ainult ühiskonnal üldiselt, vaid ka kirikuliikmeil. Selles olukorras on oluline, et kirik ja kirikuliikmed vastavad targalt ühiskonna ootustele. Eluoluga ollakse enim rahul kristlikes kogudustes. Endiselt soovitakse kiriklike talituse elusündmuste tähistamisel ja oodatakse kiriku panust ühiskonna sotsiaalse elu probleemide lahendamisse. Usuõpetuse vahendamist ja kristliku kultuuri viljelemist oodatakse niihästi usuliikumistes kui ka väljaspool usuringkondi.

Kasutatud kirjandus ja muud allikad

- Altnurme, Lea. 2016. „Asendus kristlus“. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana?*, toim Eerik Jõks, 208–223. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Altnurme, Lea ja Magnus Mõttus. 2022. „The demand for Christianity: Vicarious religion?“ *Journal of Contemporary Religion* 37 (2): 335–355.
- Altnurme, Riho; koost ja toim. 2018. *Eesti kiriku- ja religioonilugu. Õpik kõrgkoolidele*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Eek, Liina. 2017. *Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike kateheesist ja uskumustest*. Dissertationis theologiae Universitatis Tartuensis, 33. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Eesti Kirikute Nõukogu. 2021. *Uuringu „Elust, usust ja usuelust 2020“ andmete avalikustamine*. <http://ekn.ee/uudis/523>
- EUU 2015. *Uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ andmebaas*.
- EUU 2020. *Uuringu „Elust, usust ja usuelust 2020“ andmebaas*.
- Gennep, Arnold van. 1960. *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kalmus, Veronika ja Triin Vihalemm. 2017. „Väärtused ja identiteetid“. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*, toim Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus ja Triin Vihalemm, 111–134. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kurg, Ingmar. 2016. „Kuhu lähed Maarjamaa misjon? Eesti misjonisituatsioon ja -perspektiiv“. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana?*, toim Eerik Jõks, 208–223. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Leeritöö EELK-s. 2002. Tallinn: EELK Noorsootöö Keskus.
- Melder, Katrin-Helena. 2020. „Kuidas edasi?“ *Eesti Kirik*, 13. mai 2020.
- Pilli, Einike. 2005. *Terviklik elukestva õppe kontseptsioon Eesti protestantlike koguduste kontekstis*. Dissertationis theologiae Universitatis Tartuensis, 8. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Rahvaloendus. 2021. *Rahvaloenduse andmebaas*. Statistikaamet. <https://www.stat.ee/et/statistikaamet/rahvaloendus-2021>
- Rämmer, Andu, Ainsaar Mare ja Anu Realo. 2019. „Väärtuste mõiste ja muutus“. *Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga*,

- toim Ainsaar Mare ja Tarmo Strenze, 7–12. Tallinn, Tartu: Arenguseire keskus, Tartu Ülikool.
- Semm, Sirje. 2021. „Sinu käes on kõik mu ajad“. *Eesti Kirik*, 06. jaanuar 2021.
- Soom, Kaido ja Eerik Jõks. 2016. „Eestimaa ristiusu süda – kristlaste analüüs EEU 2015 põhjal“. *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis terra Mariana?*, toim Eerik Jõks, 69–88. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Soom, Kaido. 2007. *Täiskasvanute leeritöö Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus ja selle arengustrateegia koostamine*. Dissertationis theologiae Universitatis Tartuensis, 12. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Soom, Kaido. 2018. „Eestis elavate eesti ja vene keelt kõnelevate inimeste religioossuse võrdlus“. *Usuteaduslik ajakiri* 73 (2): 68–88.
- Švedko, Timo ja Ingmar Kurg. 2016. „Kogudusse intergreerumisest“. *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis terra Mariana?*, toim Eerik Jõks, 120–130. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Special Eurobarometer 508 on Values and Identities of EU citizens*; toim Nicolas Becuwe ja Olivia Baneth. 2021. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Stefanus, metropoliit. 2020. „See kõik tuli nii äkki..“ *Metropoolia*, 90.
- Telpt, Eve. 2016. „Kokkuvõtte uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ tulemusetest“. *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis terra Mariana?*, toim Eerik Jõks, 36–68. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Viilma, Urmas. 2019. „Urmas Viilma neli aastat peapiiskopina“. *Eesti Kirik*, 30. jaanuar 2019.